

ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ ОДНІЄЇ ГОВІРКИ СИНЮХО-БУЗЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ

Ніна ЗАДОРЖНА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена системному аналізу лексики однієї із східноподільських говірок Голованівщини, у ній виділено основні тематичні групи означеного ареалу, введено тлумачення говіркових назв з погляду семантики, визначається походження окремих діалектних слів.

Ключові слова: подільські говірки, діалектна лексика, найменування реалій, тематична група, лексема, семантика, семема.

The paper presents a systemic analysis of one of the Eastern-Podillian dialect lexicons in the Holovanivsk district; major thematic groups of the area under study are singled out; the interpretation of dialect names from a semantic perspective is given; the etymology of separate dialect words is explained.

Key words: Podillian dialects of Ukraine, dialect lexicon, thematic group, material objects nomination, lexeme, sememe.

Східноподільські говірки здавна перебувають у полі зору українських діалектологів, що пов'язано з визначенням межі між південно-східним і південно-західним наріччями (праці І. Зілінського, В. Ганцова, Ф. Жилка, І. Матвіяса та ін.). Хоча окреслення демаркаційних ліній у мовознавців різнилось, проте відправні точки були спільними: основні розмежувальні лінії, на думку діалектологів, проходять у західних районах Черкащини, Кіровоградщини, у

напрямку Ананьєва Одеської області. Проблемі діалектного членування, окресленню меж поширення говорів і їх розмежуванню присвячено спеціальні лінгвогеографічні праці сучасних мовознавців. Так, системне дослідження побутової лексики правобережної Черкащини дало змогу Г. Мартиновій виокремити на Черкащині три пасма ізоглос, що відділяють подільські і середньонадніпрянські говірки [4: 34-35]. Т. Тищенко, виділивши зони контакту середньонадніпрянського і подільського говорів на матеріалі сільськогосподарської лексики, доводить, що територія західніше Умані і східніше річки Гнилий Тікич характеризується взаємопроникненням елементів цих говорів і утворює мереживну сітку із шести пасом ізоглос [9: 16], але говірки між крайніми західними і східними ізгласами залишаються східноподільськими. Г. Березовська, вивчивши поширення явищ лексико-семантичного та фонетичного рівнів, стверджує, що крайні східні ізгласи, які відмежовують подільські елементи від інших (середньонадніпрянських чи степових), концентруються в басейні р. Синюха [1: 410].

Збір і накопичення діалектного матеріалу, видання національного атласу української мови, підготовка праць регіонального характеру дали змогу об'єктивніше й повніше представити мовно-територіальні одиниці українського діалектного континууму, проаналізувати властиві кожній із них риси, виявити їхню ареальну поведінку. З огляду на це, як зазначає Г. Мартинова, актуальним завданням сучасної діалектології залишається ареальна характеристика невеликих діалектних зон, визначення напрямів і наслідків міжговіркової взаємодії [5: 460].

Оскільки східноподільські говірки залишаються недостатньо вивченим мовним ареалом, важливо провести дослідження особливостей мовлення окремих населених пунктів. Метою пропонованої статті є системний аналіз лексики, зафіксованої в одній із східноподільських говірок села Лашівка Голованівського району Кіровоградської області. Цей населений пункт, розташований на лівому березі річки Ятрань за двадцять кілометрів на північний схід від райцентру Голованівськ, підпорядкований Лебединській сільській раді [7]. Джерельною базою слугувало розмовно-побутове мовлення мешканців приятранського села. Об'єктом дослідження стали лексичні діалектизми говірки, у межах яких виділено основні тематичні групи означеного ареалу, введено тлумачення говіркових назв з погляду семантики, представлено загальну граматичну характеристику аналізованих одиниць. Для вивчення обиралися насамперед лексика тих сфер, які, найбільш актуальні для мешканців села, відбивають специфіку номінації в місцевому мовленні: назви хатніх речей побуту, найменування посуду й кухонного начиння, назви на позначення їжі, назви одягу, взуття, прикрас, назви людини та її рис, сільськогосподарська лексика.

Для найменування сільського одноповерхового житлового будинку в говірці використовується загальновживана лексема *'хата'*. Внутрішнє житлове приміщення такої будівлі розподіляється на *'вищу 'хату'* (кімната, яка влітку використовується для приймання гостей; світлиця) та *'нижчу 'хату'* (кімнати, де повсякчас перебувають члени родини, організовують свій побут). У значенні 'одвірок' уживається номінативна одиниця *вар'цаби*, а сема 'поручні, бильця' реалізується номеном *по'ренча*. Для найменування висячого замка до дверей вживається лексема *ко'лодка*. Серед слів на означення будівельного матеріалу з дерева виділяється говіркове *'лага' брус*, до якого прибивають дошки на підлогу. Лексема *штан'дари* наявна в говірці в значенні 'ніша під піччю'. Для називання решітки на дно топки до плити зафіксовано іменник *колісни'ки*, що вживається в мовленні в множині, *фа'єрка* – 'кілце, що закриває плиту до топки'. Люди старшого покоління, крім дров, використовували для опалення оселі *лі'пак* 'паливо для печі, зіплене з коров'ячого гною та соломи', *'палки 'стовбури соняшника'* (пор. *протопити палками*), *пати'ки* 'палиці, дрібні дрова' (пор. пол. *patyk* 'патик, палиця'). Найменування *'ковбиця*, *'ковбичка* (зменш.-пестл. до *'ковбиця*) позначає 'заглиблення в передній стіні селянської печі для зберігання сірників, солі, спецій'. Будівельну лексику доповнює лексема *'мандрики* 'біла глина, зіплена в кулі певної величини'. Як назви окремих споруд зафіксовано *'лавка* 'крамниця', *ка'трага* 'курінь', *'шура* 'собача будка'.

Певну частину виробничої лексики становлять найменування знарядь праці: *'битень* 'бич, коротка частина ціпа, якою б'ють, вимолочуючи колос', *'брачка* 'брачна лопата, черпак', *'габлі*

вила з трьома зубцями, 'густик' паличка для очищення плуга від землі при оранці, 'дра'пак жорсткий віник з лози, гілок для підмітання подвір'я, 'без'мен' ручна важільна вага, кантар, 'дар'мой' вид рідкого решета, 'ко'шовка' кошик, 'пілка' мала ряднина, призначена для перенесення дрібних речей, накривання чого-небудь, 'тлу'мак' клунок, 'горчик' спеціальний дрючок, який чіпляють на шию великої рогатої худоби для уповільнення її руху в череді, 'фатка' рибальське спорядження у вигляді великої сітки.

Лексеми 'бідка' двоколісний однокінний візок на одну або дві особи, 'драби'няк' віз із драбинами, 'фура' навантажений віз, підвода' вживаються в місцевому мовленні на позначення певних возів як транспортних засобів.

Локальні назви представлені діалектними найменуваннями 'зака'вулок' глуха частина вулиці, тупик, 'нев'доби' землі, непридатні для обробітку, 'дер'нюта, 'дер'нюги' вирізані шматки землі з порослюю на них землею, 'граса' заміс, толока, 'стігло' стійло для корів, 'чвако'тня' болото, земля, розмита дощем, 'джулу'байка' щось мале, те, що виколупали, 'дзю'ра, 'дю'ра' діра (пор. пол. *dziura* діра).

Тематична група, що подає назви хатніх речей, містить лексичні одиниці: 'фі'ранка' оброблений шматок тканини, яким запинають вікно; занавіска, 'люстро' дзеркало (похідне від нього 'люстерко, 'люстричко' дзеркальце), 'шка'тулка' невелика скринька для зберігання дрібних (переважно цінних) речей: (пор. пол. *szkatula* 'скарбниця, скриня'), 'лам'пачка' мухобійка, 'чинка' лезо для безпечної бритви.

В усному регіональному мовленні активно функціонують такі найменування посуду й кухонного начиння: 'ба'няк' казан, металева посудина зі сферичним дном, 'банька' керамічний посуд для води з ручкою, з вузьким горлом, 'близ'нята' подвійні горнята, з'єднані разом, 'гла'дуцик' глек для молока, 'ма'сниця' спеціальна посудина з пристосуванням для збивання масла зі сметани чи вершків, 'ка'рафка' графин, 'рун'делик' ковшик для води, 'скорово'да' сковорода, 'фляшка' (пор. пол. *flaszka* пляшка), 'гран'чак' гранчаста двохсот'ядесятиграмова склянка, 'ці'дилок' шматок марлевої тканини для проціджування молока, 'деко' лист, 'ворок' мішечок прямокутної форми для відціджування та віддушування сиру, 'ворочок' (зменш.-пестл. до 'ворок), 'віхоть' шматок старої тканини для миття посуду чи для мазання глиною, 'віхтик' (зменш.-пестл. до 'віхоть).

На позначення загальної назви ошатного одягу в говірці села Лашівка вживається лексема 'вбйори', частіше використовується її фонетичний варіант 'вбори / у'бори (пор. пол. *ubior* одяг). Семема жіноча плюшева куртка з ватною підкладкою репрезентується лексемою 'плюшка, 'бобкою називається коротка чоловіча куртка на змійці, у мовленні вживається і слово 'бобочка' (зменш.-пестл. до 'бобка). Частина верхнього одягу для захисту голови в негоду має найменування 'капа або 'кап'шон. Лексема 'виприндитися' реалізує значення одягтися особливо, виділяючись з-поміж інших.

Зафіксовано лексичну одиницю 'кросна' для називання полотна, тканини. Значення 'хустина із лляного полотна' передається номеном 'ля'ничка. Суцільний ряд ниток, що звисають на краях хустини, репрезентується іменником 'торо'чки, уживаним у формі множини; нитки для вишивання називаються 'ба'велка' (перевага надається множинній формі 'ба'велки). Лексична одиниця 'па'цьорки' слугує для позначення семи 'мотузки, нитки, шнурки та ін.' (пор. пол. *raciorki* 'чотки'), а 'гу'зок / 'гу'дзок має значення 'вузол на мотузці, шнурку, нитці.

Побутують у мовленні номен 'тестка' (зменш.-пестл. 'тесточка') 'вшитий елемент верхньої частини плаття чи блузи' та 'илярка' 'оборка в платті, спідниці, 'станік' ліфчик; предмет жіночої білизни, який облягає груди. До весільної лексики належить слово 'велін' 'фата' (іноді вживається його фонетичний варіант 'вельон'; пор. пол. *welon* 'вуаль, фата'). Для називання дій, що стосуються весільного обряду, вжиті 'віну'вати' 'дати посаг, віно' та 'відвіну'вати' 'віддати заміж з належним посагом'. Дієприкметник 'за'гозяний у говірці має значення 'забруднений, на'пуганий' – 'який одягнув на себе багато одягу', 'об'шмугляний' – 'стертий, обтертий'.

Говірковими назвами взуття та його частин є *канда'ли* 'важке, незручне взуття', *шкарба'ни* 'неякісне, старе, стоптане взуття для повсякденної ходьби', *'корки* 'каблуки'.

Номен *'кульчики* (вушна прикраса, дужка якої просмикнута в мочку вуха) має відповідник у польській мові (пор. *kolczyki* 'сережки'). Спостерігаються в говірці найменування *пу'делко* 'коробка' (пор. пол. *pułdelko* 'коробка'), *пу'делечко* 'коробочка для дрібних речей', *пуля'рес* 'гаманець', *пуля'ресик* (зменш.-пестл. до *пуля'рес*), *риди'кюль* 'жіноча сумочка'. Словом *го'тона* називається вид жіночої зачіски; укладене довге волосся, скручене і пришпилене.

В усному регіональному мовленні активно функціонують такі найменування посуду й кухонного начиння: *ба'няк* 'казан, металева посудина зі сферичним дном', *'банька* 'керамічний посуд для води з ручкою, з вузьким горлом', *близ'нята* 'подвійні горнята, з'єднані разом', *гла'дуцик* 'глек для молока', *ма'сниця* 'спеціальна посудина з пристосуванням для збивання масла зі сметани чи вершків', *ка'рафка* 'графин', *рун'делик* 'ковшик для води', *скорово'да* 'сковорода', *'фляшка* (пор. пол. *flaszka* 'пляшка'), *ці'дилок* 'шматок марлевої тканини для проціджування молока'. Номен *'плустий* 'жирний, липкий' уживається переважно в контексті про погано вимитий посуд, *'глизавий* передає значення 'язкий, липкий'.

Назви на позначення їжі, що посідають помітне місце в говірковому мовленні, представлені лексемами *під'налок* 'невеличкий хлібець, спечений при полум'ї перед основною випічкою', *'пундики* 'щось смачне: здоба, ласощі', *кисе'лиця* 'драглиста страва, зварена з вишень із борошном', *вовк* 'середина розрізаного кавуна', *ма'слянка* 'побічний продукт, що одержують при збиванні масла з вершків чи сметани', *під'смитання* 'рідина, що залишається в глечикі після збирання сметани', *'зернята* 'підсмажене для лузання насіння соняшника чи гарбуза'.

Конкретизатори-прикметники в окремих словосполученнях наголошують на властивостях продуктів, наприклад, *пе'тльована му'ка* 'борошно мілкого помолу' і *'разова* (темна) *му'ка* 'борошно грубого помолу' (пор. пол. *chleb razowy* 'чорний хліб'). В основу назв *со'лодке моло'ко* і *'кисле моло'ко* покладено ознаку, пов'язану зі смаковими якостями цієї страви: *со'лодке моло'ко* (свіже солодке молоко), *'кисле моло'ко* (несвіже, тобто прокисле молоко). Для найменування інших діалектних страв з цього продукту функціонують словосполучення, у яких поєднано відповідний іменник та дієприкметник, – *хо'лодяне моло'ко* (молочний кисіль) від *холо'дити*, а також *'пражане моло'ко* 'скип'ячене (переважно в печі) молоко' (від *'пражити* 'кипятити молоко'). Тематична група, пов'язана з харчуванням, представлена лексичною одиницею *кри'жалка* 'листя квашеної капусти'. Специфіку говірки передають дієслова *'крижити* 'різати', *крижу'вати* 'розрізати на куски', *драглю'вати* 'виймати з ягід кісточку', *ка'парити* 'погано готувати їжу', *'пичкати* 'насилено годувати', *по'кушати* 'скуштувати, спробувати страву', *за'парювати (чай)* (пор. пол. *oparzenie* 'заварювати', *parar* 'настій') та іменник *фус*, що називає осад в олії (пор. пол. *fisu* 'осад'). Лексемою *парта'лига* фіксується значення 'великий шматок чогось', *ка'валок* позначає 'шматок', уживається зменшено-пестливе до нього *ка'вальчик* (пор. пол. *kawał* 'шматок').

Говіркове мовлення відображає пласт лексики на означення людини, рис її характеру та поведінки: *кава'лер* 'парубок' (пор. пол. *kawaler* 'холостяк, парубок'), *моло'дик* 'наречений', *моло'духа* 'наречена', *'гицель* 'жвавий, неслух (переважно про дітей)', *'лейба* 'лінива, неповоротка людина', *бал'да* 'той, що нетямущий', *нич'вида* 'невихована, нечемна, груба людина', *те'вета* 'роззява', *гала'тин* 'легковажна людина', *теле'мега* 'людина, що нечітко, незрозуміло висловлює свою думку', *'гонзя* 'неохайна, брудна людина' (функціонує в говірці дієслово *'гонзати* 'бруднити'), *гошко'дерник* 'збитошний, неслух', *телев'ко* 'пузань' (від *'телево*).

Частини тіла людини окреслюються лексемами *пир'тоші* (у словосполученні *'взяти на пир'тоші* 'взяти на плечі'), *'балухи* 'очі' (*витріщити балухи, витріщити очі*), *'темби* 'губи' (переважно у фразеологізмі *роз'вісити (розпу'стити) 'темби*), *'телево* 'пузо', *'бебехи* 'нутроці', *під'тарля* 'підборіддя', *'жлукто* 'живіт', *па'гністі* 'нігті'.

Низка прикметників, що мають переважно негативну конотацію, засвідчують риси характеру та поведінки, різні фізичні якості людини: *бабку'ватий* 'старкуватий, зморшкуватий', *балу'хатий* 'витрішкуватий', *без'алаберний* 'безтолковий', *гандра'батий*

'крупний, незграбний', *тем'батий* 'губатий' (пор. пол. *geba* 'губа'), *зби'тошний* 'пустотливий, той, що робить шкоду', *за'жабистий* 'скупий', *страп'хатий* 'пелехатий, безформений, той, що має скуйовджене волосся', *'крепкий* (пол. *kierki* 'товстий, міцний'), *ла'пкий* 'той, у якого все липне до рук; злодій', *'гадячий* 'злий, в'їдливий', *теле'ватий* 'пузатий', *відзі'торний* (а) 'жвавий, меткий (вживається стосовно жінок)', *здо'ровий* 'великий за розміром, обсягом', *нера'дивий* 'який не може дати собі ради; нетямущий', *на'прасливий* 'упертий, наполегливий'.

Як кожна тематична група лексики, назви рослин являють собою незамкнений континуум. Лінгвістичні дослідження засвідчують, що назви великих дикоростучих дерев, які ведуть свій початок ще від індоєвропейської мовної єдності, зберігають у мовах цієї сім'ї спільні риси (назви берези, дуба, клена, липи, осики, граба). Як говіркове найменування представлено лексему *гля'діція* (іноді *гля'діція*) зі значенням 'дерево родини бобових, яке використовується для створення полезахисних смуг', що має ще й інший регіональний відповідник – *а'кація*.

Відомо, що зафіксоване в староукраїнських джерелах *боз* в українській літературній мові має похідне від нього утворення *бузок*. Говірка села зберігає фонетичний варіант *без* 'бузок' (пор. також у польській мові *bez* 'бузок') для називання цієї культивованої рослини. У формуванні діалектних назв рослин *паг'ністики* 'нагідки', *ні'миця* 'рослина дурман' відбився розвиток людських уявлень про навколишню природу, оцінку її об'єктів. Рослинний світ репрезентує низка найменувань: *брин'душі* (уживається переважно у формі множини) 'шафран сітчастий', *'бубка* 'ягода', *'ягоди* 'плоди (тільки) вишні', *лу'товка* 'сорт вишні народної селекції', *му'релі* 'сорт абрикосів з дрібними плодами', *чам'риння*, *чаму'риння* 'болотна трава', *шам'на* 'зарослі кущів і бур'яну', *щир* 'щириця, дикоросла рослина, бур'ян, що має соковите гіллясте стебло з густим суцвіттям; амарант', *елей* 'загуслий сік фруктових дерев, переважно з вишень'. Як бачимо, позначаючи ті самі рослини, етимологічно тотожні і близькі за своїм оформленням слова можуть мати неоднаковий семантичний обсяг в українській літературній мові та діалектному мовленні.

Сільськогосподарська діалектна лексика належить до активного словникового запасу мовців. Значна частина вживаних у говірковому мовленні найменувань має літературне походження, місцеве мовлення репрезентують номени на позначення городніх культур: *бара'боля* 'картопля', *бара'болька* (зменш.-пестл. до *бара'боля*), *бу'рачики* 'столові буряки', *ка'бак* 'гарбуз', *каба'чиння* 'гарбузиння', *ка'бачики* 'городня сланка рослина, кущова форма гарбуза з великими довгастими плодами', *кор'чуха* 'цибуля, що росте кущем', *корч* 'кущ картоплі', *шулу'шиння* 'лушпиння', *'мішанка* 'зелений корм, сіно зі змішаних злакових культур'.

Лексичні діалектизми на позначення тварин, риб, комах чи птахів представлені номенами *'бирка* 'однорічна вівця', *бо'бир* / *бу'бир* 'дрібна прісноводна риба з великими колючими плавцями, йорж', *пу'касик* 'дрібна прісноводна риба', *пу'гутькало* 'птах) пугач', *мос'калик* 'малий червоний із чорними цяточками жук'. Доповнює ці лексичні одиниці найменування *'гонзлі* (*висять*) 'бруд на овечій вовні'.

Заслужують на увагу представлені в говірці лексеми, які входять до різноманітних тематичних груп: *'метрика* 'свідство про народження дитини', *шаба'тура* / *шаба'турка* / *шкаба'турка* 'корпус чи оболонка від чогось', *'бучок* 'палиця, ціпок', *дрин* 'дрючок', *'дразка* 'шматочок деревини, загнаний під шкіру', *'тембель* 'клопіт, морока', *'рितिця*, *'рітиця* 'бруд, що вкриває спітніле, довго не мите тіло, леп'. Прикметник *гарячий* у поєднанні з іменниками *тіло*, *чоло*, *голова* позначає хворобливий стан організму, звідси похідне від *гарячий* (діал. *гарачий*) – іменник *га'рачка* 'пропасниця, жар; хвороба, що супроводжується високою температурою'.

На позначення семантичної групи пересування в говірці послуговуються окремими лексемами з оцінним значенням: *'линдати* 'тинятися', *'икробати* 'іти, тягнучи ноги', *'бомбатися* 'важко йти, плентатися'. Фізичний стан людини позначається дієслівними лексемами *а'пчихнути* 'чхнути', *'вичуняти* 'позбутися хвороби, стати здоровим', *бу'хикати* 'кашляти сильно', *за'слабнути* 'захворіти', *від'чапатися* 'одужати, відійти від хвороби', *'хивкати* 'кашляти'. Процес споживання їжі позначений діалектними одиницями на кшталт *'комляти*

жувати беззубим ротом; *ли'гати* 'ковтати; *лупа'нути* 'з'їсти зі смаком, із жадобою; *мала'мурити* 'їсти; *підве'чиркувати* 'їсти між обідом і вечерею.

На процес спілкування в діалектному мовленні вказують різні дієслова, які можна класифікувати таким чином: а) дієслова, що називають процес говоріння в загальному: *на'ренчити*, *на'стренчити* 'порадити' (пор. *річ*, *ректи*); б) дієслова, що позначають не лише акт говоріння, а й його особливості: тональність мовлення, характеризують манеру чи спосіб говоріння, вимову тощо: *га'дурати* 'наполегливо повторювати про щось, обриваючи комусь'; *єре'пенитися* 'голосно кричати, горлапанити'; *шики'рати* 'не вимовляти звук [р]'; *чи'хвостити* 'сварити когось, висловлювати своє невдоволення чиймись діями'; *теле'мегати* 'говорити незрозуміло, або дієслова, що часто супроводжують процес мовлення: *кихко'тїти* 'неголосно сміятися'; в) дієслова, що вказують на характер перебігу мовлення, його зв'язки із попереднім викладом, його початок, продовження: *роз'раїти* 'відговорити від певних намірів, переконати в іншому'; г) дієслова, що не лише позначають сам акт говоріння, але й характеризують зміст висловлювання: *'жучити* 'підбурювати, налаштовувати когось проти іншого'; *туру'вати* 'наполегливо доводити, нав'язувати свою думку'; *чи'хвостити* 'сварити когось, висловлювати своє невдоволення чиймись діями.

Певної уваги заслуговують дієслова на позначення процесів мислення: *до'тумкати* 'додуматися, здогадатися', *мадригу'вати* 'мудрувати' та психічного стану людини: *напов'ратитись* 'дуже наполягати, упертись', *на'приндитись* 'образитися, розсердитися', *пасію'вати* 'сердитись'.

Для позначення неякісного, недбалого виконання певних процесів слугують дієслова: *бара'хлити* 'не ладитися, давати збій'; *кала'пущати* 'робити неякісно, будь-як; змішувати те, що не поєднується; несмачно готувати'; *ка'лякати* 'незрозуміло говорити, нечітко писати'; *лам'пічити* 'робити щось недбало'; *'гвзяти* 'робити щось недбало, без смаку'; *тра'музяти* 'погано, неакуратно, нечітко писати чи малювати.

Різноманітністю значень характеризується наступна дієслівна лексика: *'бабчитися*, *по'бабчитися* 'набрякати і морщитися від довгого перебування у воді (про руки)'; *ба'ламкати* 'бити в дзвін, дзвонити'; *ба'тьорити* (*ба'тати*, *бату'вати*) 'різати великими шматками'; *'втяти* 'врізати' (пор. пол. *сіас* 'різати, рубати'); *кар'нати* 'кряти, різати, укорочувати щось'; *чи'крижити* 'відрізати щось'; *чи'п'ляти* 'різати тупим ножом'; *джулу'батися* 'колупатися, длубатися'; *'монятися* 'зволікати'; *муд'охатися* 'зволікати, морочитися'; *'баблятися* 'бабратися, повільно щось робити, копатися'; *ба'сити* 'дивитися скоса, зі злістю'; *бусур'манитися*, *набусур'манитися* 'супитися'; *від'датися*, *відда'ватися* 'вийти, виходити заміж'; *'впірити* (*у'пірити*) 'вдарити'; *в'тако'витися* (*утако'витися*) 'налагодитися, нормалізуватися'; *'гарбатися* 'порпатися'; *дзиг'оніти* 'тремтіти від холоду'; *'дригати* 'сидячи хитати ногами'; *духо'пелити* (*віддухо'пелити*, *надухо'пелити*) 'сильно набити'; *завдати* 'підняти із землі ношу і піддати на плечі'; *загодзе'ніти* 'замерзнути'; *зака'затися* 'передбачатися' (про гарну погоду); *запа'хторити*, *запов'торити* 'покласти річ, не пам'ятаючи куди'; *'заритися* 'зазіхати на чуже'; *за'хвойдати* 'забруднити чим-небудь'; *зве'редити* 'стривожити, зачепити'; *кал'дикнути* 'вдарити по голові'; *'клумитися* 'вовтузитися, товктися'; *ко'нозитися* 'вовтузитися'; *'либитися* 'ехидно усміхатися'; *лу'шперити* 'сильно бити когось'; *ма'стити* 'мазати, білити в хаті, долівку'; *нав'рититися*, *нав'ратитись* 'упертися щось робити'; *на'пугатись* 'надіти на себе багато одягу'; *об'парити* (*руку*): (пор. пол. *oparzenie* 'заварювати, парити настій'); *о'бутися* (*десь*) 'призвичаїтися, звикнути' (пор. пол. *obyc sie* 'призвичаїтися, звикнути'); *обимув'гати* 'стирати, обтирати'; *преди'бати* 'перестривати'; *по'трафити* 'пощастити'; *по'цапатися* 'не дійти з кимось згоди, посперечатися'; *'пратати* 'прибирати, наводити порядок'; *проти'рахати* 'підсихати'; *про'шнятити* 'пропустити щось через неухважність'; *роз'друхуватися* 'відходити від сну, ворушитися'; *спір'вати* 'схопити'; *'ставити* 'класти'; *хвир'ляти* 'кидати'; *'фітькати* 'транжирити, бездумно витрачати кошти'; *'фойдати* 'недбало, неакуратно носити одяг, забруднювати його'; *швир'ляти* 'кидати щось'; *'шпоратися* 'шарудіти, щось шукаючи'; *'шустати* 'обчищати цибулю або часник від лущиння чи землі. Виокремлено групу віддієслівних іменників, що

характеризують діалектне мовлення, – *кичко'тіння* 'неголосний, прихований сміх', *'хивкання* 'кашель на початковій або завершальній стадії хвороби', *ба'ламкання* 'дія за значенням баламкати; звуки, утворювані цією дією', *'кирккання* 'горловий крик у курей'.

Зміст окремих дій розкривається також у фразеологізмах *'басом ди'витися* (*ба'сити*) 'дивитися скося, зі злістю', *'бомки* *'бити* 'байдикувати', *'видавки* (*'видавками*) *да'вати* 'давати чогось дуже мало'. Лексема *хан'тури* в значенні 'милостиня, подаяння' розкривається фразеологією *ходити по хантурах* 'просити милостиню, подаяння', а також означає 'не сидіти вдома, ходити попід хатами'.

Прислівники в говірці представлені одиничними прикладами: *до'піру* 'в цей час, тільки що' (пол. *dopiero* 'щойно'); *дого'ри* *'дрига* 'перевернуто вниз верхньою частиною'; *по кісто'чки* 'мілко, неглибоко у воді'; *(у) пра'тку* 'у тому місці, де лежить щось прибране, сховане'; *на тра'нку* 'там, де натрапиш на те, що лежить'; *кат'ком* 'швидко бігти'; *на'вілі* (робити, вдарити) 'розмахнувшись, із силою, з розмаху'; *назад'гузь* 'задньою частиною тулуба рухатись уперед'; *'шмалко* 'дошкульно'. Інші частини мови відзначаються окремими фіксаціями, вони увиразнюють розмовне мовлення: *йй-'бо-присій-'бо!* 'вигук; запевнення в правильності'; вигуки *кот! а-'кот!* 'геть!' передають значення 'відганяти' (вигук до котів), *'уджа!* 'взяти!' (команда для собак).

Лексика, зафіксована в говірці села Лашівка Голованівського району, значною мірою відображає говіркові особливості усього району (це засвідчують матеріали словника діалектизмів, поданого в науково-популярному виданні С. Піддубного „Голованівщина: від Трипілля до сьогодення”), доповнює матеріали до регіонального словника подільських говірок, може бути використана при укладанні Словника говірок Кіровоградщини, оскільки більш широке охоплення дослідження тематичних груп, а в їхніх межах – максимально повне вивчення складу й семантичної структури усіх семантичних підгруп, а також урахування стильової, функціональної диференціації лексики говірки [3: 29] дозволить увести в лінгвістичний обсяг надійний матеріал для розв'язання актуальних проблем, порушених у сучасних діалектологічних дослідженнях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Березовська Г. Ареалогія східноподільських говірок (на матеріалі назв одягу і прикрас) / Г. Березовська // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Випуск 100. – С. 410–414.
2. Віняр Г. М. Полонізми в діалектному мовленні однієї з говірок Західного Поділля (матеріали до діалектного словника) / Г. М. Віняр // Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри [матеріали Міжнародної наукової конференції] (Кривий Ріг, 5-6 листопада 2009 р.) / М-во освіти і науки України; Криворізький державний педагогічний університет. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. – С. 145–148.
3. Гриценко П. Ю. Дослідження лексики українських говорів / П. Ю. Гриценко // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 22–30.
4. Мартинова Г. І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини / Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2000. – 265 с.
5. Мартинова Г. Східні середньонадніпрянські говірки: до проблеми класифікації / Г. Мартинова // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Випуск 100. – С. 460–464.
6. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів української мови / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2008. – № 6 – С. 29–36.
7. Піддубний С. Голованівщина: від Трипілля до сьогодення. Науково-популярне видання / С. Піддубний. – Кіровоград, „Поліграф-Сервіс”, 2010. – 286 с.
8. Тищенко Т. М. Ареальна стратифікація східноподільських говірок / Т. М. Тищенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник наукових праць / [відп. ред. М. Я. Плющ] – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3, кн. 2. – С. 33–38.
9. Тищенко Т. М. Подільсько-середньонадніпрянське суміжжя у світлі ізоглос: дис. ... кандидата філологічних наук: спец. 10.02.01 / Т. М. Тищенко. – К., 2003. – 194 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ніна Задорожна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: словотвір, семантика української мови, лінгводидактика.